

Ο υλισμός της συνάντησης: αναζητήσεις και αντιφάσεις του ύστερου Αλτουσέρ

Παναγιώτης Σωτήρης

Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν μιλάμε για τον ύστερο Αλτουσέρ, οφείλουμε να κάνουμε μια διευκρίνηση ως προς το τμήμα του έργου του στο οποίο αναφερόμαστε. Άλλωστε, η ίδια η έννοια του «ύστερου» (και σε αντιδιαστολή του «νεαρού» ή του «ώριμου») είναι ταυτόχρονα φορτισμένη και ασαφής. Σπεύδουμε, έτσι, να πούμε ότι όταν εμείς μιλάμε για τον «ύστερο» Αλτουσέρ, αναφερόμαστε σε ένα σύνολο από τοποθετήσεις του από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970 και μέχρι το 1986, οπότε και ο Αλτουσέρ σιωπά οριστικά μέχρι το θάνατο του το 1990. Αυτή η περίοδος καλύπτει τρία βασικά ζητήματα, που απασχολούν τη σκέψη του και τις τοποθετήσεις του: α) το ερώτημα της κρίσης του μαρξισμού, καθώς δίνει ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στον αντιφατικό και ανολοκλήρωτο χαρακτήρα της μαρξιστικής σκέψης, προβληματική που συνδυάζεται με την ολοένα και μεγαλύτερη πολιτική διαφοροποίηση του Αλτουσέρ από τη στρατηγική του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος, ιδίως δε την *ευρωκομμουνιστική* στροφή (Althusser, 1977_ Althusser, 1977b_ Althusser, 1978_ Althusser, 1978b_ Althusser, 1978c. Althusser, 1978d). β) το ερώτημα του επαναστοχασμού της έννοιας και του πεδίου της φιλοσοφίας (Althusser, 1976_ Althusser, 1994). γ) την αναδιάτυψη της υλιστικής γραμμής και αντίληψης μέσα στη φιλοσοφία και την προβολή αυτού που ίδιος ονόμασε αρχικά *υλισμό της συνάντησης* (materialisme de rencontre) ή *υλισμό του αστάθμητου* (matérialisme aléatoire) (Althusser, 1982_ Althusser, 1994_ Althusser, 2005).

Η επιλογή να σταθούμε το σύνολο αυτών των τοποθετήσεων, και όχι μόνο στα αρχικώς ανέκδοτα κείμενα της δεκαετίας του 1980, επιτρέπει να δούμε τη

σχετική συνέχεια της προβληματικής, αλλά και τη συνολικότερη πολιτική διάσταση που είχε η παρέμβαση του Αλτουσέρ, πόσο μάλλον που αυτή η πολιτική διάσταση είναι σαφέστερη στα δημόσια κείμενα του στο τέλος της δεκαετίας του 1970 σε σύγκριση με τα κείμενα της δεκαετίας του 1980. Αυτή η επιστροφή στον πολιτικό τόνο της παρέμβασης του Αλτουσέρ είναι αναγκαία, εάν αναλογιστούμε ότι μεγάλο μέρος της συζήτησης που ακολούθησε την έκδοση της αυτοβιογραφίας του (Akhusser, 1994c) και των υπόλοιπων ανέκδοτων κειμένων του έτεινε να τον παρουσιάζει είτε ως μια «παθολογική περίπτωση» είτε ως μια μετέωρη απόπειρα υπέρβασης της εγγενούς πολιτικής και θεωρητικής κρίσης του μαρξισμού. Αυτή η αντιμετώπιση χαρακτηρίζει ακόμη και συγγραφείς που δεν είναι συνολικά αρνητικά διακείμενοι απέναντι στον Αλτουσέρ, όπως π.χ. οι επιμελητές εκδόσεων και επανεκδόσεων κειμένων του στη δεκαετία του 1990, όπου η αναφορά του Αλτουσέρ στην ανάγκη επαναστατικού επανακαθορισμού της στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος παρουσιάζεται ως μια περίπου «παρωχημένη» εμμονή¹. Σε αυτή τη βάση, μία από τις αφετηρίες του ανά χείρας κειμένου είναι μια προσπάθεια «διάσωσης» του πολιτικού φορτίου που φέρει η τοποθέτηση του ύστερου Αλτουσέρ, ενός πολιτικού φορτίου που υπερβαίνει την προσπάθεια επανεγγραφής του είτε εντός των στενών ορίων ενός ριζοσπαστικού σπινοζικού δημοκρατισμού, είτε εντός μιας «μεταμοντέρνας» πολιτικής της συνειδητά αποσπασματικής χειραφέτησης². Ταυτόχρονα, θα προσπαθήσουμε να δούμε την αντιφατικότητα της παρέμβασης του Αλτουσέρ, τον τρόπο με τον οποίο όντως θα μείνει ουσιωδώς *ανολοκλήρωτη*, αλλά και το βαθμό στον οποίο υπάρχουν στοιχεία συνέχειας ή τομής με το προηγούμενο έργο του.

Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Η αναμέτρηση με το ερώτημα της κρίσης του μαρξισμού σφραγίζει όλες τις δημό-

1. Βλ. π.χ. τον τόνο του Yves Sintomer στον πρόλογο του ως επιμελητή σε Althusser, 1998. Αντίθετα, πολύ πιο επαρκής ως προς την πολιτική σημασία και φόρτιση του έργου του Αλτουσέρ είναι ο πρόλογος του G. M. Goshgarian στην αγγλική μετάφραση των ύστερων κειμένων (Goshgarian, 2006).
2. Κάτι που κάνει π.χ. ο Yan Moulier-Boutang, ειδικά όταν σπεύδει να τονίσει ότι ο Αλτουσέρ μετά το 1976 σπεύδει να απομακρυνθεί από τον ιστορικό υλισμό (Moulier-Boutang, 1997, σ. 100).

σιες τοποθετήσεις του Αλτουσέρ από το 1977 και μετά. Σήμερα, έχουμε μια πολύ καλύτερη εικόνα της θεωρητικής υποστήριξης αυτής της θέσης μέσα από την έκδοση του κειμένου *Ο Μαρξ στα όρια του* (Althusser, 1978). Σε αυτό ο Αλτουσέρ δείχνει να κάνει μια μεταστροφή σε σχέση με τις αρχικές τοποθετήσεις του: εκεί όπου φαινόταν να υποστηρίζει την ύπαρξη ενός συγκροτημένου θεωρητικού πυρήνα στο μαρξικό έργο³ και η αντιφατικότητα αφορούσε πρωτίστως την ανάγνωση του υπό το πρίσμα «δάνειων» οπτικών γωνιών και επιδράσεων της αστικής ιδεολογίας, πλέον η αντιφατικότητα εντοπίζεται στον ίδιο τον πυρήνα της μαρξικής θεωρίας: αφ' ενός, στη διατήρηση πολύ ισχυρών επιδράσεων από μια ιδεαλιστική-εγελιανή αντίληψη της *εκκίνησης και άθρωσης* μιας θεωρίας που σφραγίζει τις διατυπώσεις του *Κεφαλαίου* 'αφ' ετέρου, στην απουσία ενός επαρκούς στοχασμού (και στον Μαρξ και στον Λένιν) της σχέσης ανάμεσα σε κρατική εξουσία και *αναπαραγωγή*. Όμως, ο πυρήνας της κριτικής του αφορά κυρίως την τότε πολιτική και ιδεολογική συγκυρία εντός της Αριστεράς. Ο Αλτουσέρ σε όλη την περίοδο γύρω από το 22ο συνέδριο του ΚΚΓ (1976) δοκιμάζει να διατυπώσει με τον πιο δημόσιο τρόπο τη κριτική του στην εγκατάλειψη της έννοιας της δικτατορίας του προλεταριάτου και συνολικά την *ευρωκομμουνιστική και ρεφορμιστική στροφή*⁴. Με αυτή την έννοια, η κριτική του Αλτουσέρ στρέφεται ταυτόχρονα προς τον εντοπισμό της αναγκαστικής αντιφατικότητας τόσο του ιστορικού μαρξισμού, όσο, όμως, και του ιστορικού κομμουνιστικού κινήματος. Αυτό μπορεί να εξηγήσει, εκτός των άλλων, και την ιδιαίτερη οξύτητα με την οποία στρέφεται ενάντια σε ένα σύνολο θεωρητικών τοποθετήσεων που, κατά τη γνώμη του, νομιμοποιούν αυτή τη δεξιόστροφη μετατόπιση: α) τη λογική ότι μπορεί να υπάρξει μια *ηγεμονία* ανεξαρτήτως του ερωτήματος της ταξικής κυριαρχίας, άποψη που στρέφεται ενάντια στον πυρήνα της επανιδιοποίησης του Γκράμσι από την επίσημη γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, στο πλαίσιο και της κατεύθυνσης του *ιστορικού συμβιβασμού* (Μπερλίνγκουερ, 1977). β) τη λογική ότι το κράτος δεν είναι εργαλείο ταξικής κυριαρχίας αλλά συσχετισμός δύναμης, που θα

3. Και ο οποίος πυρήνας αφορούσε τόσο την επιστημονική όσο και την επιστημολογική διάσταση του μαρξικού κειμένου, ειδικά του *Κεφαλαίου*, μια ανάγνωση που αποτυπώθηκε στην ίδια την έννοια της *συμπωματολογικής ανάγνωσης* ενός ρητού επιστημονικού και ενός λανθάνοντος φιλοσοφικού λόγου μέσα σε αυτό (Althusser et al., 1965).
4. Βλ. σχετικά Althusser, 1977 και Althusser, 1978d. Βλ. και την ανάλυση του Μπαλιμπάρ (Μπαλιμπάρ, 1978) καθώς και το σχολιασμό της *πολιτικής μάχης* του Αλτουσέρ στη δεκαετία του 1970 σε Goshgarian, 2006.

είναι ο αρμός πάνω στον οποίο θα στηριχθεί η μετατόπιση του Ν. Πουλαντζά προς την «επίσημη» κατεύθυνση των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων (Πουλαντζάς, 1984). γ) την υποτίμηση της αναγκαίας *εσωτερικότητας* και *ανεξαρτησίας* που πρέπει να έχει το εργατικό και επαναστατικό κίνημα απέναντι στο αστικό κράτος και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του (θέση ριζικά αντίθετη προς την τοποθέτηση περί «παρέμβασης στους θεσμούς» που όρισε τη βασική στρατηγική μετατόπιση του «δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό»⁵). Και σήμερα, όντως, μπορούμε να πούμε ότι ο Αλτουσέρ, σε γενικές γραμμές, κατορθώνει να εντοπίσει κρίσιμους κόμβους της δεξιάς μετατόπισης του κομμουνιστικού κινήματος εκείνη την περίοδο (εν μέσω της σημαντικής ανόδου των ταξικών αγώνων και των σημαντικών αντιφάσεων της ιμπεριαλιστικής στρατηγικής).

Είναι, όμως, μια μάχη στην οποία ο Αλτουσέρ βρίσκεται όλο και πιο μόνος. Είτε γιατί δικοί του συνεργάτες ή μαθητές θα πρωτοστατήσουν στις μετατοπίσεις, είτε γιατί αδυνατεί να συναντηθεί με πραγματικές κοινωνικές δυναμικές που θα επέτρεπαν μια αναπροσαρμογή στρατηγικής. Η εκρηκτική συνύπαρξη της κρίσης της ρεφορμιστικής στρατηγικής⁶, όπως αυτή θα εκφραστεί στην ανοιχτή πορεία συνεργασίας με σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και την ηγεμονία αυτών στην Αριστερά, και της κρίσης της επαναστατικής Αριστεράς, ή της Αριστεράς του 1968, όπως αποτυπώνεται στην αποδιάρθρωση των βασικών ρευμάτων της (με αποκορύφωμα την αποδιάρθρωση της ιταλικής επαναστατικής Αριστεράς μετά το 1977), θα κάνει τα πράγματα ακόμη χειρότερα. Αυτή η πολιτική κρίση της προσπάθειας του Αλτουσέρ θα επιτείνει και τα στοιχεία προσωπικής κρίσης και θα επιταχύνει, ίσως, και την πορεία προς την τραγωδία του 1980.

Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Το έργο του Αλτουσέρ από την αρχή εμπεριείχε το στοχασμό πάνω στη φιλοσοφία ως μια ιδιαίτερη θεωρητική ενασχόληση, πάνω στον τόπο και το πεδίο της φιλοσοφίας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η προσπάθεια του ήταν ένας στοχασμός πάνω στον *αναγκαίο* αλλά και *αναγκαστικό* χαρακτήρα της φιλοσοφίας. Όταν μιλάμε για *αναγκαστικό*, αναφερόμαστε στην διαρκή αναμέτρηση με την

-
5. Για την απάντηση του Πουλαντζά στις θέσεις του Αλτουσέρ εκείνης της περιόδου βλ. Πουλαντζάς, 1980.
  6. Για την κρίση της στρατηγικής του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος στη δεκαετία του 1970 βλ. Τσεκούρας, 1987.

εντυπωσιακή *επιβίωση* της φιλοσοφίας. Όταν λέμε αναγκαίο, αναφερόμαστε στο ερώτημα τι νόημα έχει σήμερα να φιλοσοφούμε; ειδικά από τη σκοπιά του μαρξισμού: εδώ βρίσκεται η προσπάθεια του Αλτουσέρ να επαναπροσεγγίσει το πεδίο της μαρξιστικής φιλοσοφίας, από το αρχικό σχήμα της μαρξιστικής φιλοσοφίας ως *θεωρίας της θεωρητικής πρακτικής* (Althusser, 1965), στον ενδιάμεσο ορισμό της *φιλοσοφίας ως πολιτικής παρέμβασης στη θεωρία* (Althusser, 1969), στη διατύπωση της προκλητικής θέσης περί της φιλοσοφίας ως ταξικής πάλης στη θεωρία (Althusser, 1973) και την παράλληλη επαναδιατύπωση της αντίθεσης υλισμού και ιδεαλισμού ως συμπύκνωσης του πολιτικού αυτού χαρακτήρα⁷.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, ξεκινώντας από την ιδιαίτερα σημαντική διάλεξη του για το *Μετασχηματισμό της φιλοσοφίας* (Althusser, 1976), αλλά και σε κείμενα της δεκαετίας του 1980 (όπως οι συνεντεύξεις του με την F. Navarro (Althusser, 1994)), ο Αλτουσέρ πάει ένα βήμα παραπέρα. Δεν υπάρχει μια συμμετρία ανάμεσα σε ιδεαλιστική και υλιστική φιλοσοφία, αντίθετα, η *μορφή-φιλοσοφία* αποτελεί κατεξοχήν τον τόπο του ιδεαλισμού, δηλαδή οποιαδήποτε απόπειρα φιλοσοφικής συστηματικότητας δεν μπορεί παρά να έχει το ίχνος του ιδεαλισμού και να αποτυπώνει -στην ιδιότυπη τροπικότητα του φιλοσοφικού κειμένου- το χαρακτηριστικό ίχνος της εξουσίας. Απέναντι σε αυτόν τον εγγενή ιδεαλισμό της μορφής-φιλοσοφία, μια διαφορετική υλιστική τοποθέτηση δεν μπορεί να είναι συμμετρική, αλλά, αντίθετα, θα πρέπει να έχει τη μορφή μιας *νέας πρακτικής της φιλοσοφίας*, που δεν θα προσπαθεί να διατυπώσει συστηματικές φιλοσοφικές τοποθετήσεις, αλλά να υπονομεύσει, να αποδιαιθρώσει τις ιδεαλιστικές θέσεις. Αυτή η αντίληψη της *νέας πρακτικής της φιλοσοφίας* ολοκληρώνει την αρχική διατύπωση, ήδη από το 1967, της έμφασης στην απουσία αντικειμένου της φιλοσοφίας (Althusser, 1967) και την όλη προσπάθεια να παρουσιαστεί η φιλοσοφία ως μια αναδιάταξη συσχετισμού εννοιών και εννοιολογικών πλαισίων, καθαυτή άνευ αντικειμένου, «αενή» και ικανή να αποτυπωθεί μόνο στα αποτελέσματά της, διατύπωση που όρισε και την απομάκρυνση του Αλτουσέρ από την αρχική θεωρητικιστική διεκδίκηση της δυνατότητας μιας «επιστημονικής φιλοσοφίας» για το μαρξισμό.

Ταυτόχρονα, αυτή η διεκδίκηση μιας ριζικά πρωτότυπης *νέας πρακτικής της φιλοσοφίας* ολοκληρώνει τη ρήξη του Αλτουσέρ με κάθε εκδοχή φιλοσοφικής οντολογίας ή «συνολικής» φιλοσοφικής υποστήριξης του μαρξισμού και ανοίγει έναν γόνιμο δρόμο, που δεν είναι στην πραγματικότητα ένας δρόμος απόρριψης

7. Βλ. πάνω σε αυτό το θέμα και τις σημαντικές επεξεργασίες του Pierre Raymond, 1973.

κάθε εκδοχής υλιστικής φιλοσοφικής παρέμβασης, αλλά αναζήτηση του μόνου πεδίου όπου αυτή μπορεί να έχει νόημα.

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΣΤΑΘΜΗΤΟΥ

Στη δεκαετία του 1980, σε μια σειρά από κείμενα, τα περισσότερα αποσπασματικά και ανολοκληρώτα, ο Αλτουσέρ θα προσπαθήσει να επαναδιατυπώσει μερικές θέσεις πάνω σε αυτό που ορίζει ως η *υλιστική γραμμή*. Από τη μια θα έχουμε την επαναδιατύπωση της γενεαλογίας του υλισμού: Δημόκριτος, Επίκουρος (που ανάγεται σε βασικό φιλοσοφικό υπόδειγμα), Μακιαβέλι, Σπινόζα, Χομπς, Ρουσό, Μαρξ, Χάιντεγκερ (Althusser, 1982_ Althusser, 1994_ Althusser, 2005). Από την άλλη, τη ριζοσπαστικοποίηση της αντιτελεολογικής κατεύθυνσης, ως βασικού γνωρίσματος του υλισμού, μέσα από την κομβική έννοια της *συνάντησης*.

Εάν προσπαθούσαμε να πούμε ποιες είναι οι βασικές θέσεις που συνάγονται, μέσα από ένα ιδιότυπο σύνολο *φιλοσοφικών μεταφορών*, στις οποίες καταφεύγει ο Αλτουσέρ, θα λέγαμε ότι έχουμε: α) μια προσπάθεια να διατυπωθεί η απλή «υπαρκτικότητα», η απόλυτη εμμένεια των πραγμάτων και των συμβάντων, σε αντιδιαστολή με οποιονδήποτε οντολογικό δυϊσμό. Τα πράγματα απλώς υπάρχουν, απλώς συμβαίνουν, απλώς είναι. Εξ ου και οι δύο φράσεις του Βιτγκενστάιν (*Der Welt ist alles, was der Fall ist* - η πρώτη φράση του *Tractatus* (Wittgenstein, 1971)) και του Χάιντεγκερ (*Es gibt*). β) την άρνηση οποιασδήποτε τελεολογίας: Δεν υπάρχει οποιαδήποτε εκ των προτέρων νομοτέλεια προς τα κάπου, τίποτα δεν είναι προδιαγεγραμμένο. Αυτό αποτυπώνεται και στον τρόπο που χρησιμοποιεί την ατομιστική οντολογία του Επίκουρου ως παράδειγμα. Τα άτομα του Επίκουρου κινούνται παράλληλα μέσα στο κενό, μέσα στην απουσία κόσμου και συγκροτούν τον κόσμο μόνο μέσα από τις συγκρούσεις και τις συσσωματώσεις που προκαλεί το *clinamen*, η αρχική, σχεδόν ανεπαίσθητη, απόκλιση (Long, Sedley, 1987, σ. 46-52). Τίποτα δεν προδιαγράφει τη συγκρότηση του κόσμου, ο κόσμος είναι το τυχαίο διακύβευμα μιας αστάθμητης απόκλισης. Η αιτιακή σειρά μπορεί να ανασυγκροτηθεί, αλλά μόνο εκ του αποτελέσματος, προς τα πίσω και όχι αντίστροφα, γ) την εισαγωγή της έννοιας της *συνάντησης* ως βασικής κατηγορίας μιας τέτοιας υλιστικής σύλληψης. Η συνάντηση παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο διάφορα στοιχεία συνδυάζονται, χωρίς να είναι δεδομένο εκ των προτέρων ότι θα συνδυάζονταν, για να διαμορφωθούν παγιωμένες και αναπαραγόμενες κοινωνικές μορφές. Η συνάντηση έχει μια προϊστορία ως έννοια στο έργο του Αλτουσέρ, τόσο στις δικές του αναφορές στο συνδυασμό ή τη συνάρ-

θρωση στοιχείων εντός ενός τρόπου παραγωγής, όσο και στο κείμενο του Μπαλιμπάρ στο *Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο* (Althusser et al., 1965), όπου γίνεται ρητή αναφορά στη *συνάντηση* στοιχείων (Balibar, 1965, σ. 531 - κάτι που παρατήρησαν οξυδερκώς και οι Ντελέζ και Γκουαταρί στον *Αντι-Οιδίποδα* (Ντελέζ, Γκουαταρί, 1981, σ. 261). Συνδυαζόμενη με την έμφαση στην απλή υπαρктиκότητα και τη ριζική αντιτελεολογία, διαμορφώνει το πλήρες σχήμα του υλισμού αστάθμητου: μια αντίληψη για την απουσία οποιασδήποτε τελεολογίας στην ιστορική πραγματικότητα, για το ανοιχτό ενδεχόμενο το συμβάν να μην έρθει, ακόμη και εάν οι «αντικειμενικοί προσδιορισμοί» υπάρχουν, για τη σημασία της συνάρθρωσης διαφορετικών στοιχείων, κοινωνικών μορφών και κοινωνικών πρακτικών για τη διαμόρφωση των τρόπων παραγωγής.

Σε αυτό το φόντο είναι που βρίσκουν τη θέση τους και διάφορες «προκλητικές» διατυπώσεις του Αλτουσέρ, όπως η θετική αποτίμηση του ριζικού εμπειρισμού του Χιουμ και η απόρριψη κάθε έννοιας νομολογικής αιτιότητας, ή οι αναφορές στον Βιτγκενστάιν και τον Χάιντεγγερ στις οποίες αναφερθήκαμε. Αντίστοιχα, επιστρέφει στον Δαρβίνο ως υπόδειγμα αντιτελεολογικής σκέψης, επιμένοντας στην απουσία οποιασδήποτε τελεολογίας εντός της εξέλιξης: μπορούμε *εκ των υστέρων* να ανασυγκροτήσουμε την εξέλιξη ενός είδους, όχι, όμως, να δούμε εξαρχής την κατεύθυνση αυτής της εξέλιξης.

Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΕΚ ΝΕΟΥ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

Όλη αυτή η προσπάθεια του Αλτουσέρ έχει ένα σαφές πολιτικό πρόσημο, αλλά και μια επίσης σαφή πολιτική στοχοθεσία. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι έχουμε την ακόλουθη μετάβαση: *αναμέτρηση με την κρίση του κομμουνιστικού κινήματος -> άρα αναμέτρηση με την εγγενή αντιφατικότητα του μαρξισμού* (ως «συγκρουσιακής επιστήμης» (Althusser, 1976b)) -> *άρα αναζήτηση εκείνης της φιλοσοφικής πρακτικής που θα αναδείξει εκείνη την αντιφατικότητα και θα υπερασπιστεί τη δυνατότητα μιας μη ιδεαλιστικής, μη μεταφυσικής και μη τελεολογικής ανάγνωσης του μαρξισμού*. Σε αυτή τη μετάβαση μπορούμε να προσθέσουμε και μια παράλληλη, αλλά όχι ταυτόσημη: *αναμέτρηση με την κρίση του ιστορικού κομμουνιστικού κινήματος -> αναμέτρηση με την ανάγκη μιας ριζικά πρωτότυπης πολιτικής κατεύθυνσης -> αναζήτηση μιας θεωρίας της πολιτικής πρακτικής που να ορίζει την πολιτική πρακτική ως αναμέτρηση με το αστάθμητο της συνάντησης και την αναγκαστική πρωτοτυπία της συγκυρίας*.

Με αυτή την έννοια ο υλισμός του αστάθμητου και της συνάντησης δεν είναι

μόνο μια απόπειρα «φιλοσοφικής υποβοήθησης» της αναμέτρησης με την κρίση της *μαρξιστικής θεωρίας* (ως συμπύκνωσης της κρίσης της πολιτικής στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος), είναι και μια προσπάθεια στοχασμού -και μάλιστα πρωτότυπου- πάνω στην *καταστατική δυνατότητα* της πολιτικής πρακτικής. Αυτή η καταστατική δυνατότητα είναι ακριβώς η εγγεγραμμένη στην ίδια τη διάταξη των πραγμάτων πιθανότητα κάτι να μην συμβεί και —αντίστροφα— η *ριζική πρωτοτυπία* της εμφάνισης του συμβάντος σε σχέση με την κατάσταση πριν από αυτό. Εδώ, η έννοια του κενού, ως μια κρίσιμη πολιτική μεταφορά, συγκροτεί ακόμη περισσότερο τις ανοιχτές δυνατότητες (αλλά και το αντίθετο τους...) του ιστορικού ορίζοντα. Είναι προφανές ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με μια σαφώς *πολιτική εμμονή* του Αλτουσέρ, την αναζήτηση από τη μεριά του εκείνου του κρίσιμου *πολιτικού νεύματος*, της *αφετηριακής πολιτικής πράξης* που εκκινεί μια καινούργια πολιτική κατάσταση, αναζήτηση που συμπίπτει με την προσπάθεια του να στοχαστεί τη δυνατότητα ενός επαναστατικού επανακαθορισμού της στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι και το κρίσιμο *συμβάν*, που μπορεί να επέλθει, μπορεί και όχι, ακόμη και εάν υπάρχουν οι «αντικειμενικοί προσδιορισμοί», είναι κατεξοχήν η *επαναστατική ρήξη*.

Εδώ μπορεί κανείς να δει την εμμονή του Αλτουσέρ στην ενασχόληση με τον Μακιαβέλι (Althusser, 1972-1986), όχι τόσο ως του στοχαστή της δυνατότητας μιας μεγάλης λαϊκής κοινωνικής συμμαχίας (όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Γκράμσι), όσο ως του στοχαστή εκείνης της *ριζικά πρωτότυπης αφετηρίας*, της κρίσιμης *πολιτικής πρακτικής* που επιτρέπει -μέσα στο κενό και από το κενό της συγκυρίας- να εντοπίσει τη *στιγμή* και απόκλιση μέσα στη συγκυρία και να συγκροτήσει εκείνη τη συνάρθρωση στοιχείων, εκείνο το «δέσιμο» (*prise*) τους που επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής κατάστασης. Η εμμονή αυτή του Αλτουσέρ στον ανοιχτό χαρακτήρα της συγκυρίας είναι κάτι που χαρακτηρίζει όλη τη διάρκεια του έργου. Άλλωστε, σε αυτόν χρωστάμε σε μεγάλο βαθμό την ανάδειξη της έννοιας της συγκυρίας (και της συνεισφοράς του Λένιν πάνω σε αυτό το θέμα) σε θεωρητική έννοια (Althusser, 1965). Όμως, εδώ ανάγεται σε έναν βασικό αρμό μιας εν δυνάμει φιλοσοφίας του συμβάντος, *του πολιτικού συμβάντος*.

ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ;

Το έργο του Αλτουσέρ στην ύστερη περίοδο είναι αναμφίβολα μια φιλοσοφία της κρίσης με διπλή έννοια: αφ' ενός, μια φιλοσοφία που προσπαθεί να αναμετρηθεί με την κρίση του κομμουνιστικού κινήματος, να στοχαστεί τη φιλοσοφική παρέμ-

βάση που θα αναδείξει και θα οξύνει τις αντιφάσεις του ιστορικού κομμουνιστικού κινήματος και της θεωρίας του, αλλά και θα υποδείξει όρους υπέρβασης αυτής της κρίσης, αφ' ετέρου, μια φιλοσοφία που ενσωματώνει αυτή την κρίση και εσωτερικεύει τις βασικές πλευρές της. Αυτό αποτυπώνεται κυρίως όχι τόσο στις αρνητικές ή σκωπτικές αναφορές του Αλτουσέρ σε στιγμές της μαρξιστικής ιστορίας και στις αντιφάσεις και του ίδιου του Μαρξ, όσο στον τρόπο με τον οποίο δείχνει να αναδιπλώνεται στην αναζήτηση του κρίσιμου μεμονωμένου πολιτικού *νεύματος*, της κρίσιμης ενικής πολιτικής χειρονομίας που προσπαθεί να λάβει χώρα στο κενό οποιασδήποτε άλλης επαρκούς επαναστατικής στρατηγικής.

Η αρκετά προβεβλημένη θέση του Μπαλιμπάρ για το ύστερο έργο του Αλτουσέρ ως μια παθολογική προσπάθεια διαγραφής του προηγούμενου έργου και αναίρεσης του (Μπαλιμπάρ 1989) θεωρούμε ότι εξακολουθεί να μην έχει τόσο μεγάλη ισχύ. Σίγουρα, μεγάλο μέρος του ύστερου έργου είναι μια διαδικασία *αυτοκριτικής διόρθωσης* αποτελεί, όμως, αυτό ένα βασικό στοιχείο ολόκληρου του έργου του. Από την άλλη, υπάρχουν και έντονα στοιχεία *συνέχειας* ως προς την προβληματική. Ο ριζικά αντιστορικιστικός και αντιτελεολογικός χαρακτήρας του *υλισμού του αστάθμητου*, είναι, ως έναν βαθμό, ένα νήμα κοινό σε όλο το έργο του Αλτουσέρ από το τέλος της δεκαετίας του 1950, ήδη από το βιβλίο για τον Μοντεσκιέ (Althusser 1959). Αντίστοιχα, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι και στο έργο του Αλτουσέρ έχει εφαρμογή η βασική θέση που ο ίδιος διατύπωσε για τη φιλοσοφική πρακτική, ότι δηλαδή είναι μια αέναη προσπάθεια *«λυγίσματος του ραβδιού προς την αντίθετη κατεύθυνση»*, με την έννοια ότι σε κάθε συγκεκριμένη *θεωρητική (και ευρύτερα πολιτική)* συγκυρία υπάρχει μια συγκεκριμένη ανάπτυξη φιλοσοφικών αντιθέσεων, τις οποίες μια υλιστική *πρακτική* της φιλοσοφίας καλείται να πολώσει προς τα εκεί που κάθε φορά είναι αναγκαίο. Αυτό μπορεί να δώσει μια σχετική συνοχή στη μετάβαση από τη σχετική υποστήριξη της επιστημονικής συστηματικότητας του μαρξισμού στη δεκαετία του 1960 απέναντι σε ένα πλήθος από ιστορικιστικές, ανθρωπιστικές και οικονομίστικες αποκλίσεις, αλλά και στην αντίστοιχη προσπάθεια —στο πλαίσιο της αναμέτρησης με την κρίση του μαρξισμού— για την ανάδειξη της εγγενούς αντιφατικότητας της μαρξιστικής θεωρίας.

ΑΠΟΤΙΜΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

Κατά τη γνώμη μας στο έργο του ύστερου Αλτουσέρ υπάρχουν, πλάι σε όλα τα εμφανή αποτελέσματα μιας πολιτικής και προσωπικής κρίσης, ιδιαίτερα σημαντι-

κά προχωρήματα στην προσπάθεια του να ορίσει τη ριζική πρωτοτυπία μιας μαρξιστικής πρακτικής της φιλοσοφίας. Αυτά θα μπορούσαν να κωδικοποιηθούν ως εξής:

Πρώτον, το ύστερο έργο του Αλτουσέρ ολοκληρώνει τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του υλισμού, σε ρήξη με οποιαδήποτε εκδοχή φυσικοϊστορικής φιλοσοφικής οντολογίας, ρήξη που ξεκινά με την έννοια της *διαδικασίας χωρίς υποκείμενο χωρίς τέλος* (Althusser, 1969). Με αυτό εννοούμε ότι αποσυνδέει την έννοια του μαρξιστικού φιλοσοφικού υλισμού από οποιαδήποτε εκδοχή οντολογικής γείωσης, προτεραιότητας της φυσικής υλικότητας έναντι της κοινωνικής και από οποιαδήποτε προσπάθεια να παρουσιαστεί η ιστορική εξέλιξη ως τμήμα μιας ευρύτερης φυσικοϊστορικής διαλεκτικής και τελεολογίας.

Δεύτερον, η έννοια της συνάντησης μπορεί να βοηθήσει, έστω και ως φιλοσοφική μεταφορά, την προσέγγιση περιόδων ιστορικής μετάβασης. Στο σημείο αυτό θέλουμε να σταθούμε λίγο περισσότερο: ένα από τα βασικά ερωτήματα της ιστορικής έρευνας, ειδικά ως προς την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, είναι η θεωρητικοποίηση με έναν μη μεταφυσικό και μη τελεολογικό τρόπο της διαδικασίας της μετάβασης. Εντός της μαρξιστικής θεωρίας συχνά παρουσιάστηκε η μετάβαση ως το ξεδίπλωμα μιας βασικής ιστορικής διαλεκτικής, ως το αποτέλεσμα μιας ενεργού ουσίας που ο αυτομετασχηματισμός της συγκροτεί την ιστορική εξέλιξη. Από τα κλασικά σχήματα του σοβιετικού μαρξισμού (αλλά και κάποιων διατυπώσεων του ίδιου του Μαρξ) για τις παραγωγικές δυνάμεις ως τον βασικό αιτιακό παράγοντα, έως πιο σύνθετες απόψεις για την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (όπως της Wood, 2003), κυριαρχεί μια αντίληψη του καπιταλισμού ως μιας δρώσας ουσίας με εκφράσεις σε κάθε επίπεδο, κάτι που, π.χ., θα απαιτούσε να έχει αναδυθεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ως μια εσωτερική αντίφαση του φεουδαρχικού μαζί με όλα τα συνεπακόλουθα του (καπιταλιστικό κράτος, εθνική ιδεολογία, χρήμα κλπ.). Οποιαδήποτε, όμως, συστηματική ιστορική έρευνα αποδεικνύει ότι μια τέτοια προσέγγιση δύσκολα μπορεί να σταθεί, καθώς προσκρούει σε ανοιχτά ιστορικά ζητήματα. Η ανάδυση του αγγλικού αγροτικού καπιταλισμού (Brenner, 1976), της πρώτης εμφάνισης καπιταλιστικών *παραγωγικών σχέσεων*, δεν είναι ταυτόσημη με την εμφάνιση του ενιαίου συγκεντρωτικού εδαφικού κράτους που είναι ίδιον της απολυταρχίας στην ηπειρωτική Ευρώπη, ή με την ανάδυση των τραπεζικών, πιστωτικών πρακτικών στα «διάκενα» των παλιών μεσαιωνικών κοινωνικών μορφών, στα «ενδιάμεσα διαστήματα» (Μαρξ, 1978, τ. 3, σ. 418). Σημαντικά προβλήματα δημιουργεί και η προσπάθεια να παρουσιαστεί η απλή εμπορευματική παραγωγή ως προπομπός

του καπιταλισμού⁸. Αντίθετα, η έννοια της συνάντησης κατορθώνει ακριβώς να κάνει την κρίσιμη διάκριση ανάμεσα στην αναπαραγωγή ενός τρόπου παραγωγής, ευρύτερα μιας κοινωνικής μορφής, και τη διαδικασία της ανάδυσής του. Το γεγονός, δηλαδή, ότι ως συγκεκριμένο ιστορικό αποτέλεσμα μπορούμε να δούμε τη χαρακτηριστική εσωτερική συνοχή που έχει για την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής η σχέση ανάμεσα στην αξιακή μορφή, τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις, το καπιταλιστικό κράτος, την αστική ιδεολογία (ιδεολογία του λαού-έθνους) δεν σημαίνει ότι αυτό είναι το αποτέλεσμα μόνο μιας δράσας ουσίας (η γερμανική συζήτηση για τη λογική συναγωγή του κράτους από τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις ήταν ίσως η τελευταία τέτοια συστηματική προσπάθεια (Holloway, Piccioto, 1978). Αντίθετα, μπορούμε, πολύ καλύτερα, να μιλήσουμε για τη συνάντηση ανάμεσα σε στοιχεία και τάσεις, που καθαυτές δεν είχαν καμία νομοτέλεια να συναντηθούν ή να συναρθρωθούν ως πλευρές της ίδιας «συστημικής» κοινωνικής μορφής: τις πρώτες μορφές αγροτικού καπιταλισμού στη Βρετανία στη βάση της μαζικής απαλλοτρίωσης των μέχρι τότε συνδεδεμένων με τη γη αγροτών και της εμφάνισης μιας νέας μορφής ατομικής ιδιοκτησίας πάνω σε κοινοτικές ή κοινόχρηστες γαίες, τις αναπτυγμένες -σε εντελώς διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο- πρακτικές της τραπεζικής πίστης ήδη από την περίοδο του ύστερου Μεσαίωνα (που αρχικά ήταν περισσότερο πρακτικές διασφάλισης έναντι κινδύνου), την εξέλιξη του απολυταρχικού κράτους ως κατίσχυση των κεντρικών εξουσιών απέναντι στον φεουδαρχικό κατακερματισμό στην ηπειρωτική Ευρώπη. Μόνο η συνάντησή τους, καθαυτή ενδεχομενική, αστάθμητη, μη προδιαγεγραμμένη, μπορούσε να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις της αναπαραγωγής μιας πρωτότυπης κοινωνικής μορφής, του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ως έκκεντρης συναρθρωμένης ολότητας οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων. Και μόνο η παραγνώριση της βαρύτητας της έννοιας της αναπαραγωγής στο έργο του Αλτουσέρ -όπως προκύπτει και από την ανάγνωση ενός κεφαλαίου σημασίας κειμένου όπως το *Sur la Reproduction* (Akhusser, 1995)—θα οδηγούσε σε μια εκτίμηση ότι ο Αλτουσέρ τείνει προς μια «ρευστοποίηση» και «τυχαιοποίηση» της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντίθετα, ο Αλτουσέρ επιμένει στον ανοιχτό και μη προδιαγεγραμμένο χαρακτήρα των προϋποθέσεων ανάδυσής των κοινωνικών μορφών και των τρόπων παραγωγής, στο υψηλό επίπεδο αφάιρεσης μιας αυθεντικής «σκέψης του συμβάντος», χωρίς αυτό να σημαίνει εγκατά-

8. Όπως έτεινε να υποστηρίζει ο Ένγκελς, βλ. και τις σχετικές αναφορές του στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Για κριτική αυτής της άποψης βλ. Μηλιάς κ.ά., 2005.

λειψή του σύνθετου και «συστημικού» χαρακτήρα της αναπαραγωγής των κοινωνικών μορφών.

Τρίτον, ο στοχασμός του Αλτουσέρ πάνω στη δυνατότητα της πολιτικής πρακτικής διατηρεί τη σημασία του, καθώς αναμετρείται με μια πραγματική θεωρητική (και πολιτική) απορία: με ποιον τρόπο είναι όντως εφικτή η θεωρητικοποίηση μιας *μετασχηματιστικής κοινωνικής πρακτικής*, που να μην πέφτει ούτε στην ιστορική τελεολογία, ούτε στον απλό βολονταρισμό. Στο σημείο αυτό μπορεί κανείς να μιλήσει και για μια γοητευτική συμμετρία ανάμεσα σε φιλοσοφική και πολιτική πρακτική –κάτι που με τη σειρά του επεκτείνει και τη θέση του ίδιου του Αλτουσέρ για τη φιλοσοφία ως πολιτική παρέμβαση— που χαρακτηρίζει το στοχασμό του ύστερου Αλτουσέρ. Όπως ακριβώς ο υλιστής φιλόσοφος «πάρνει πάντα το τραίνο εν κινήσει» (Akhusser, 1994b, σ. 582), με την έννοια ότι παρεμβαίνει πάντα σε ένα ήδη δοσμένο και διαμορφωμένο πεδίο, έτσι και η επαναστατική πολιτική πρακτική δεν έχει ποτέ την πολυτέλεια της αφετηρίας, αναμετρείται πάντοτε με ένα ήδη διαμορφωμένο πεδίο αλλά και τον εγγενώς ανοιχτό χαρακτήρα του.

Τέταρτον, η καθοριστική σημασία του κενού στο έργο του ύστερου Αλτουσέρ δεν θα πρέπει να ιδωθεί μόνο ως μια αναφορά στον ανοιχτό ορίζοντα των κοινωνικών πρακτικών, την ύπαρξη πάντοτε δυνατοτήτων για νέες πρακτικές και νέες μορφές. Πολύ περισσότερο, έχει τη σημασία μιας πρωτότυπης «οντολογίας» των *κοινωνικών σχέσεων*, με την έννοια ότι αυτό που εν τέλει υπάρχει δεν είναι «πράγματα» αλλά *σχέσεις*⁹, *στον αντιφατικό, συγκρουσιακό και κατά συνέπεια ανοιχτό χαρακτήρα τους*. Και με αυτή την έννοια εκτιμούμε ότι η έννοια του κενού στον ύστερο Αλτουσέρ διατηρεί μεγάλη σχέση με την πρωτότυπη προσπάθεια του στη δεκαετία του 1960 να επαναστοχαστεί την κοινωνική αιτιότητα μέσα από την έννοια της δομικής αιτιότητας και της απύσας αιτίας.

Αυτή η προσέγγιση και αποτίμηση στηρίζεται, όμως, και σε μια ορισμένη *ανάγνωση* του ύστερου Αλτουσέρ. Αρνούμαστε, έτσι, να διαβάσουμε τον ύστερο Αλτουσέρ ως μια φιλοσοφία του τυχαίου, του ενικού, του αποσπασματικού, ως μια παραλλαγή μιας μεταμοντέρνας «μοριακής» εκδοχής της πολιτικής. Η οριοθέτηση του Αλτουσέρ δεν αφορά συλλήβδην οποιαδήποτε εκδοχή κοινωνικής αιτιότητας και αναπαραγωγής, αντίθετα, είναι οριοθέτηση ως προς κάθε εκδοχή ιστορικής μεταφυσικής. Σχηματικά, είναι πολύ πιο κοντά σε έναν σύγχρονο και πρωτότυπο λενινισμό παρά σε μια «αυτοποιητική» πολιτική της ενικής δημιουργικότη-

9. Βλ. και τη θέση του Macherey ότι τελικά δεν υπάρχουν παρά μόνο οι σχέσεις (Macherey, 1979, σ. 218)

τας του τύπου του ύστερου Νέγκρι (Hargdt, Negri, 2000, Hardt, Negri 2004). Αρνούμαστε, επίσης, να διαβάσουμε τον Αλτουσέρ ως μια φιλοσοφία της υπέρβασης του κομμουνιστικού κινήματος, αλλά αντίθετα επιμένουμε ότι είναι μια προσπάθεια να δει μια πρωτότυπη επανεκκίνηση του. Γι' αυτό και επιμένουμε στη σημασία του πολιτικού νήματος που συνδέει το ύστερο έργο του με την προσπάθεια του να διατυπώσει το αίτημα μιας *αριστερής στροφής* στο κομμουνιστικό και επαναστατικό κίνημα. Αρνούμαστε, τέλος, να πάρουμε κατά γράμμα τις (αυτό) βιογραφικές (και συχνά «αυτοαναιρετικές») αναφορές του ίδιου του Αλτουσέρ, που καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του ύστερου έργου του, εκτιμώντας ότι μια θεωρητική παρέμβαση κρίνεται καθαυτή και όχι στη βάση της αυτοσυνειδήσης ή αυτοεκτίμησης του συγγραφέα της.

Αυτή η τοποθέτηση, όμως, δεν θέλει να υποτιμήσει τις *αντιφάσεις του ύστερου Αλτουσέρ*:

Ενώ ο Αλτουσέρ υπήρξε ο κατεξοχήν φιλόσοφος της *υλικότητας των σχέσεων* και της προτεραιότητας των *σχέσεων* πάνω στα μεμονωμένα πράγματα (και με αυτή την έννοια ακόμη και εάν δεχτούμε μια εκτίμηση *νομιναλισμού* για τον Αλτουσέρ¹⁰ -ως ριζική διάκριση ανάμεσα στο πραγματικό αντικείμενο και το αντικείμενο της θεωρίας- έχουμε να κάνουμε, στον κύριο όγκο του έργου του, με έναν νομιναλισμό των σχέσεων και όχι των «πραγμάτων»), στα ύστερα κείμενα υπάρχουν αρκετές αναφορές που τείνουν προς έναν νομιναλισμό όχι πια των σχέσεων αλλά των πραγμάτων και έναν ατομιστικό εμπειρισμό, ειδικά στις θετικές αναφορές του στο Χιουμ (πόσο μάλλον που ο Χιουμ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην *φαντασία* ως τη *δημιουργική* δύναμη που επιτρέπει το συνειρμό ανάμεσα στα διαφορετικά εμπειρικά δεδομένα, θέση μάλλον εχθρική προς τον πυρήνα του αλτουσερικού υλισμού).

Υπάρχει στο ύστερο έργο του μια υποτίμηση της έννοιας της *κοινωνικής μορφής* προς όφελος μιας πιο «απτής», πιο «συγκεκριμένης» σύλληψης της ταξικής πάλης, κάτι που φαίνεται πολύ έντονα στον τρόπο που αντιμετωπίζει τη θεωρία της αξίας και το ζήτημα του φετιχισμού (Althusser, 1978). Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από την ανάγκη να απαντηθεί τόσο ο οικονομισμός του παραδοσιακού κομμουνιστικού κινήματος, όσο και η μεταφυσική τοποθέτηση των ιδεαλιστικών ερμηνειών του μαρξισμού, μέσα από μία εκ νέου έμφαση στον συγκρουσιακό χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων. Παραβλέπει, όμως, ότι η ταξική πάλη δεν διεξάγεται μόνο εντός ενός πλαισίου ταξικών συγκρουσιακών σχέσεων, αλλά και υπό

10. Σε αυτό το ζήτημα έχουμε αναφερθεί και αλλού (Σωτήρης 2004).

το βάρος συγκεκριμένων *κοινωνικών μορφών*, ειδικών συμπυκνώσεων κοινωνικών σχέσεων και ιδεολογικών (παρα)γνωρίσεων που με τη σειρά τους επιδρούν στις κοινωνικές πρακτικές. Με αυτή την έννοια, ο καπιταλισμός δεν είναι μόνο οι καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις, είναι και η ειδική βαρύτητα της αξιακής μορφής και το σύνολο των πρακτικών και των φετιχιστικών αναπαραστάσεων που αυτή επάγει (Μηλιάς κ.α., 2005). Επομένως, η συνθετότητα των πρώτων τμημάτων του *Κεφαλαίου* δεν είναι μόνο το κατάλοιπο ή η επίδραση μιας εγγλεϊνής σύλληψης της επιστήμης, είναι και η αναμέτρηση με τις *αντιφατικές τροπικότητες της αξιακής μορφής*.

Αυτό συνδέεται και με μια άλλη αντίφαση στο ύστερο έργο του, που είναι η σχετική υποτίμηση του *διαλεκτικού χαρακτήρα των αντιθέσεων*, διαλεκτικού όχι τόσο με την έννοια της ιστορικής διαλεκτικής, αλλά της σύνθετης και επικαθορισμένης αλληλοδιαπλοκής και αλληλοκαθορισμού των εμπλεκόμενων στην αντίθεση όρων (Balibar, 1997), ένα κρίσιμο όριο του μαρξισμού με άλλες παραλλαγές ριζοσπαστικών κοινωνικών θεωριών. Αυτή η υποτίμηση σε αρκετές περιπτώσεις φτάνει έως μια ιδιότυπη απόρριψη της έννοιας της διαλεκτικής σε ύστερα κείμενα, π.χ. όταν στο *Ο Μακιαβέλι και εμείς* (Akhusser, 1972-1986) σπεύδει στην επανεξέταση του κειμένου το 1986 είτε να διαγράψει κάθε αναφορά στη διαλεκτική, είτε να αντικαταστήσει την έννοια της διαλεκτικής π.χ. με την έκφραση «ακολουθία συμβάντων» (Akhusser, 1972-1986, 139)¹¹. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια πλευρά που συμπυκνώνει και τα στοιχεία *κρίσης* της ύστερης φιλοσοφίας του Αλτουσέρ είναι ακριβώς αυτή η υποτίμηση της διαλεκτικής: τόσο ως υποτίμηση της «εργασίας του αρνητικού», δηλαδή της διαρκούς επενέργειας του *κοινωνικού ανταγωνισμού* που διαρκώς παράγει τα κρίσιμα «διάκενα» και τα «περιθώρια» που επιτρέπουν την ανάπτυξη δυναμικών κοινωνικού μετασχηματισμού (στοιχείο που με τη σειρά του θα μπορούσε κανείς να πει ότι είναι και μια διαφορετική εκδοχή της «ερμηνευτικής του κενού»), όσο και ως υποτίμηση της συνθετότητας των καθορισμών και των επικαθορισμών που όχι μόνο διαμορφώνουν την εκδήλωση του κοινωνικού ανταγωνισμού, αλλά και επιτρέπουν την παρέμβαση εντός αυτού, *την εργασία επί της εργασίας του αρνητικού*, άρα τη μετασχηματιστική (ήτοι *επαναστατική*) πολιτική πρακτική¹².

11. Σε αυτό το πλαίσιο είναι χαρακτηριστικός και ο σχολιασμός που δίνουν σε αυτό το σημείο οι Ichida και Matheron, 2005, σ. 168-170.

12. Η παράγραφος αυτή όπως και η ακόλουθη χρωστά πολλά σε συζητήσεις με το συνάδελφο και φίλο Τάσο Μπέτζελο.

Και αυτό μας φέρνει ίσως στη μεγαλύτερη αντίφαση του ύστερου Αλτουσέρ, τον ίδιο τον πυρήνα της έννοιας του *αστάθμητου*. Κατά τη γνώμη μας, ο Αλτουσέρ σε αυτή την τελευταία φάση πηγαίνει, κάποιες στιγμές, πιο πίσω από την πρωτότυπη σύνθεση στην οποία είχαν φτάσει και οι δύο βασικές φιλοσοφικές αναφορές του, ο Μαρξ και ο Σπινόζα, δηλαδή τη συνάρθρωση ανάμεσα σε *αναγκαίο και αστάθμητο, αιτιότητα και ανοιχτή τάση, καθορισμό και ελευθερία*. Αυτή η διαλεκτική της «ελευθερίας και της αναγκαιότητας» ή πιο σωστά «της ελευθερίας ως αναγκαιότητας και της αναγκαιότητας ως ελευθερίας» που σφραγίζει τόσο τη σκέψη του Σπινόζα στην *Ηθική* (Spinoza 1993) όσο και την εμμονή του Μαρξ στην απόλυτη αιτιακή προτεραιότητα της πάλης των τάξεων και την ικανότητα γνώσης των αντικειμενικών όρων της κοινωνικής (ανα)παραγωγής ως προϋπόθεση της επαναστατικής πολιτικής πρακτικής, στον ύστερο Αλτουσέρ αυτό υποχωρεί προς όφελος της αναμονής είτε του τυχαίου γεγονότος μέσα στο κενό ή του μεμωμένου πολιτικού διαβήματος, που ίσως και να μπορέσει να μετασηματίσει το κενό μιας συγκυρίας, που φάνταζε στα μάτια του ολοένα και πιο δύσκολη...

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Althusser, L. [1959] (1974), *Montesquieu. La politique et l'histoire*, PUF, Paris.
- Althusser, L. [1965] (1996), *Pour Marx*, La Découverte, Paris.
- Althusser, L. (1967), *Philosophy and the spontaneous philosophy of the scientists*, σε Althusser, (1990), σ. 69-165.
- Althusser, L. (1969), *Lénine et la philosophie*, Maspero, Paris.
- Althusser, L. (1973), *Réponse à John Lewis*, Maspero, Paris.
- Althusser, L. (1976), "La transformation de philosophie" σε Althusser, (1994), σ. 143-178.
- Althusser, L. (1976b), "Sur Marx et Freud" σε Althusser, (1993), σ. 222-245.
- Althusser, L. (1977), *22ème Congrès*, Maspero, Paris.
- Althusser, L. (1977b), "Enfin la crise du marxisme!" σε Althusser (1998), σ. 265-280.
- Althusser, L. (1978), "Marx dans ses limites", σε Althusser, (1994b), σ. 357-524.
- Althusser, L. (1978b), "Le marxisme comme theorie 'finie'", σε Althusser, (1998), σ. 281-296.
- Althusser, L. (1978c), "Le marxisme aujourd'hui", σε Althusser, (1998), σ. 297-

309.

Althusser, L. (1978d), *Ce quine peut durer dans kparti communiste*, Maspero, Paris.

Althusser, L. (1982), "Le courant souterrain du matérialisme de la rencontre", σε Althusser, (1994b), σ. 539-579.

Althusser, L. (1990), *Philosophy and the spontaneous philosophy of the scientists and other essays*, Verso, London and New York.

Althusser, L. (1993), *Écrits sur la psuchanalyse. Freud et Lacan*, Maspero, Paris.

Althusser, L. (1994), *Sur la philosophie*, Seuil, Paris.

Althusser, L. (1994b), *Écrits philosophiques et politiques*, τ. 1, Stock/IMEC, Paris.

Althusser, L. (1994c), *L'avenir dure longtemps*, Stock/IMEC/Les livres du poche, Paris.

Althusser, L. (1995), *Sur la reproduction*, PUF, Paris.

Althusser, L. (2005), « Du matérialisme aléatoire », *Multitudes*, τ. 21, σ. 179-194.

Althusser, L. (2006), *Philosophy of the encounter. Later Writings 1978-1987*, Verso, London and New York.

Althusser, L., Balibar É., Establet, R., Macherey, P., Rancière, J. [1965] (1996), *Lire le Capital*, PUF, Paris.

Balibar, É (1997), *La crainte des masses*, Galilée, Paris.

Balibar, É. (1965), "Les concepts fondamentaux du matérialisme historique" σε L. Althusser *et al.*, (1965), σ. 417-568.

Brenner, R. (1976), «Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe», Ashton, T.H., Philpin C.H.E. (eds), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, σ. 10-63.

Goshgarian, G.M. (2006), "Translators introduction" σε Althusser, (2006), σ. xiii-l.

Hardt, M., Negri, A. (2004), *Multitude. Guerre et démocratie à l'âge de l'empire*, La Découverte, Paris.

Hardt, M., Negri, A. (2000), *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, Mass./London.

Holloway, J., Piccioto S. (eds), 1978, *State and Capital. A marxist debate*, Arnold, London.

- Ichida Y., Matheron, F. (2005), « Un, deux, trois, quatre, dix mille Althusser? Considérations aléatoires sur le matérialisme aléatoire », *Multitudes*, τ. 21, σ. 167-178.
- Long, A.A., Sedley, D.N. (1987), *The Hellenistic Philosophers*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge.
- Macherey, P. (1979), *Hegel ou Spinoza*, Maspero, Paris.
- Moulier-Boutang, Yan (1997), "L'interdit biographique et l'autorisation de l'œuvre", *Futur antérieur, Lire Althusser aujourd'hui*, L'Harmattan, Paris, 1997, σ.75-113.
- Raymond, P. (1973), *Le passage au matérialisme*, Maspero, Paris.
- Spinoza, (1970), *V Ethique*, Folio Essais, Paris.
- Wood Meiksins, E. (2003), *Empire of Capital*, Verso, London and New York.
- Wittgenstein, L. (1971), *Tractatus Logico-Philosophicus*, *Δευκαλίων*, τ. 7/8, σ. 181-283.
- Μαρξ, Κ. (1978), *Το Κεφάλαιο*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ., Δημούλης Δ., Οικονομάκης Γ. (2005), *Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό*, Νήσος, Αθήνα.
- Μπαλιμπάρ, Ε. (1978), *Για τη δικτατορία του προλεταριάτου*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μπαλιμπάρ, Ε. (1989), «Σώπαινε ακόμη Αλτουσέρ», *Ο Πολίτης*, τ. 98, σ. 59-70.
- Μπερλίνγκουερ, Ε. (1977), *Ο ιστορικός συμβιβασμός*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Ντελέζ, Ζ., Γκουατταρί, Φ. (1981), *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, Ράππας, Αθήνα.
- Πουλαντζάς, Ν. (1980), «Η κρίση των κομμάτων» σε Λ. Αλτουσέρ, Ε. Μπαλιμπάρ, Ν. Πουλαντζάς, Μπ. Εντελμάν, *Συζήτηση για το κράτος*, Αγώνας, Αθήνα, σ. 51-76.
- Πουλαντζάς, Ν. (1984), *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Σωτήρης, Π. (2004), «Η πρόκληση του νομιναλισμού και ο Λουί Αλτουσέρ», *Θέσεις*, τ. 86, σ. 31-55.
- Τσεκούρας, Θ. (1987), «Ποιος θυμάται την επανάσταση;», *Θέσεις*, τ. 19, σ. 19-46.

THE MATERIALISM OF ENCOUNTER: ON LOUIS ALTHUSSER'S LATER WRITINGS

Panagiotis Sotiris

Panteion University

This paper offers a critical examination of Louis Althusser's later writings, which include both Althusser's 'Crisis of Marxism' interventions and his later attempt to propose elements of a new conception of aleatory materialism. These texts offer elements of a left-wing critique of mainstream communist strategy, especially its eurocommunist variation, an emphasis on a materialist practice of philosophy radically different than traditional idealist philosophy, and an attempt to present the radical break with all forms of teleology as the basis of a materialist position. These texts offer valuable insights and draw necessary lines of demarcation with reformist and idealist positions. They also present the contradictions of later Althusser's thinking: the underestimation of social forms, his emphasis on singular social acts and his partial abandonment of any reference to materialist dialectics.

